

La sensibilitat religiosa davant la mort a finals del segle XVIII.
El cas de Mataró

Olga López i Miguel

En abordar la complexa problemàtica que planteja l'estudi de les mentalitats col·lectives i en especial la d'allò que podríem anomenar "*història de la mort*", és a dir, l'anàlisi de les actituds davant aquest fenomen, no podem eludir d'entrada un recurs obligat a les aportacions que sobre aquest tema han realitzat els historiadors francesos, pioners en aquest camp de treball.

Les grans tesis sobre aquesta temàtica aparegudes a França, sostenen per al final del segle XVIII un canvi qualitatiu substancial que implicarà la transformació definitiva de la visió de la mort. Si bé fins a la segona meitat de la centúria és vigent una imatge de la mort fortament marcada pel sentiment religiós i, doncs, condicionada al missatge que l'església emet respecte al més enllà i la salvació de les ànimes, a partir de 1760, observant diferents ritmes i fins i tot algunes diferències en la cronologia de l'inici del fenomen, s'anirà imposant una laïcització creixent als testaments, que en definitiva no serà més que el reflex de la progressiva secularització que observaran les mentalitats col·lectives; la mort, element essencial d'aquestes, per la seva presència constant no restarà, doncs, estranya a aquesta evolució.

Hom pot definir sota aquests trets fonamentals el procés de "*des-cristianització*" que autors com Vovelle, Lebrun o Chaunu, entre d'altres, han senyalat per a geografies tan disperses com la Provença, l'Anjou o el Paris dels segles XVII i XVIII¹.

Així, doncs, gaudim a l'hora d'iniciar un estudi sobre aquesta problemàtica d'una sèrie de punts de referència d'extrem valor per a con-

¹ Michel VOVELLE, *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*, Paris, 1978.

François LEBRUN, *Les hommes et la mort en Anjou aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris, 1975.

Pierre CHAUNU, *La mort à Paris. XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris, 1978.

duir les nostres primeres passes per aquest camp d'investigació; però, ¿podem aplicar exactament el "*model francès*" al cas català, mataroní almenys, sense temor a equivocar-nos? Al llarg d'aquestes planes intentarem senyalar les diferències observades en el transcurs de la nostra recerca respecte dels estudis francesos, la nostra referència més immediata, i l'especificitat del cas mataroní, ja que no podem extrapolar els resultats de la nostra investigació a la resta del Principat, la qual cosa resultaria evidentment massa arriscada i absolutament errònia.

Però, abans d'abordar el tema específic de l'evolució que experimentaren al llarg dels anys finals del segle, les actituds dels mataronins davant la mort, volem dedicar la nostra atenció per uns moments als testaments com a font documental per a la història de la mort.

La valorització de la documentació notarial per a l'estudi de les mentalitats col·lectives neix com a resposta a les necessitats que la mateixa tasca investigadora imposà en el seu desenvolupament. La dinàmica interna de la recerca sobre les actituds col·lectives exigí el tractament de documents que afectessin la major part de la població donant la imatge més fidel i menys deformada possible i essent susceptibles d'una explotació rica i matisada en un intent de construir una història serial². La història de la mort no podia sostreure's a aquesta dinàmica i, en buscar una font notarial que respongués a les seves aspiracions, trobà els testaments, un tipus documental explotat molt per sota de les seves possibilitats reals.

La descoberta del testament als anys 60 deriva de la presa de consciència de les possibilitats inexplorades del document al servei de la recerca en el camp de la història de la mort, materialitzades en la informació que es conté en allò que podem anomenar el testament espiritual, és a dir, aquella part del document en la qual figuren les disposicions religioses de l'atorgant. El testament apareix, doncs, com una mina d'informacions múltiples, utilitzables per a la història de les mentalitats. Seguint l'ordre del discurs testamentari podem aconseguir un seguit de dades d'importància primordial pel fet que, fins i tot les clàusules més estereotipades poden deixar filtrar les actituds individuals o grupals respecte a la mort.

El testament s'inicia generalment amb una invocació. Encara que la informació que proporciona aquesta clàusula escapa a una traducció exacta dels sentiments del testador, sota el pes de la convenció notarial, no ens podem negar a l'evidència que recull una petició d'intercessió que el testador adreça a les màximes autoritats celestials en favor de la seva ànima. Per tant, ja des de les primeres paraules que encapçalen el document, trobem una afirmació de la religiositat de l'ator-

2 Michel VOVELLE, *Piété baroque...*, pàg. 23.

gant alhora que, en alguns casos, hi apareix també algun tipus de consideració sobre la certesa de la mort, i la incertesa del moment precís en què aquesta afectarà l'home.

La següent clàusula a què volem fer referència explícita és l'elecció de sepultura. Aquesta disposició que queda acuradament establerta pel testador té una importància capital pel conjunt de dades que aporta, que reflecteixen fidelment l'actitud religiosa de l'home, especialment aquelles que tenen com a contingut primordial les característiques i els detalls dels funerals i les altres pompes fúnebres.

A través d'aquestes dades podem accedir a un estoc d'informació importantíssima. L'elecció de sepultura i les pompes fúnebres reflecteixen, en primer lloc, el grau d'acceptació dels dogmes religiosos vigents referents a la resurrecció a la fi del món; però, al mateix temps, aporten el mitjà de dibuixar tota la problemàtica de la visió que l'home té l'agonia, el cos mort i les condicions d'enterrament mentre que les cerimònies funeràries il·lustren la realitat de la profusa articulació de les pompes barroques.

Seguint el discurs testamentari, la tercera i última clàusula a la qual volem fer esment explícit en el present treball és la que recull les misses i les fundacions com a mitjà d'intercessió que l'atorgant cerca per assegurar el repòs etern de la seva ànima. Aquesta fórmula de mediació és potser el reflex més fidel i exacte de la sensibilitat religiosa del testador i la forma en què aquest afronta el fet de la pròpia mort, donat que en ella hi apareixen reflectides la urgència de la salvació, l'angoixa que el difunt no gaudeixi del descans etern i la por al Purgatori, responnent així al que J. Delumeau ha designat com l'acció de l'Església encaminada a apoderar-se de la mort³.

Així, doncs, serà sobre la base de l'elecció de sepultura, les pompes fúnebres i les demandes de misses, com a indicadors de l'actitud davant la mort, que articularem l'anàlisi de la visió de la mort al Mataró de finals del segle XVIII.

L'escatologia catòlica exercí un paper importantíssim en fomentar el dogma que preveu la resurrecció dels cossos al final dels temps. Aquesta creença fou la base sobre la qual s'articulà tot un seguit de disposicions testamentàries mitjançant les quals l'home establia les condicions de la seva sepultura.

Així, doncs, després de la mort no hi ha una despreocupació o abandó del cos sinó que l'atorgant del testament presta sempre una màxima atenció al lloc on ha de reposar. La creença, llavors molt arrelada, que el cos mort continua essent un santuari que, encara que sense

³ Jean DELUMEAU, "Los miedos de Occidente", a *Debats*, núm. 8, juny, 1984, pàg. 62.

l'ànima que hi havia dipositada, espera la seva futura unió amb ella abans del Judici Final, explica ben clarament les disposicions testamentàries segons les quals l'home elegeix la seva sepultura en lloc sagrat, especialment l'església, on el difunt es beneficia no només dels sufragis que s'hi celebren dedicats als morts, sinó també de les innombrables oracions i gràcies que se celebren al temple.

L'alt percentatge d'elecció de sepultura a Mataró fins i tot a finals de la centúria, a l'igual que en altres casos⁴ demostra la preocupació pel destí del cos després de la mort. Aquesta voluntat de localització del cadàver dins de l'espai sagrat posa de manifest una delimitació entre la mort relativa i la mort absoluta, ambdues enteses des del punt de vista religiós. Apareix així el problema de les dues morts, o millor dit, de la distinció entre la mort i l'ús que el catòlic deu fer d'ella⁵. El cos mort no és una despulla; encara que cadàver, és susceptible de reunir al seu voltant fets concrets, com ritus funeraris i sufragis, que serveixen perquè el difunt s'acosti a la seva salvació. El destí de l'ànima continua, en certa manera, lligat al del cos que li ha servit de receptacle. Així, doncs, podem detectar en aquesta preocupació pel cos, una certa creença en l'existència d'una simbiosi entre cos i ànima, donat que, alhora que el difunt procura la seva salvació mitjançant misses i fundacions, no descuida el seu cos que diposita en lloc sagrat a l'espera de la resurrecció.

Serà en virtut d'aquesta doble preocupació respecte al cos i l'ànima que s'imposarà una marcada tendència a ubicar les sepultures a l'interior dels temples o als seus voltants. Al seu origen, la inhumació a les esglésies o prop d'elles respon al desig de gaudir de la protecció del sant sota l'advocació del qual es troba el temple on s'ubica la sepultura. Però quasi automàticament, els clergues, molestos pel component supersticiós que aquesta pràctica pot contenir, intentaren cercar una

⁴ L'alt percentatge d'aparició d'aquesta clàusula és senyalat també en altres treballs: María José de la Pascua aporta unes xifres que oscil·len entre el 60 i el 100% per a Cádiz durant la primera meitat del segle XVIII. Igualment, Ricardo García Cárcel assenyalava un percentatge del 90% a la documentació barcelonina consultada al seu estudi.

María José de la PASCUA, *Actitudes colectivas ante la muerte en el Cádiz de la primera mitad del siglo XVIII*, Cádiz, 1984, pàg. 123.

Ricardo GARCÍA CARCEL, "La muerte en la Barcelona del Antiguo Régimen. Aproximación metodológica", a *Actas del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada: La Documentación Notarial y la Historia*, Santiago de Compostela, 1984, vol. II, pàg. 121-122.

⁵ Aquesta problemàtica és continguda dins la majoria dels sermons funeraris. Sobre els catalans, cf. Andreu DOMÍNGO I VALLS, *La mort com a límit de la Representació. Un estudi del discurs eclesial sobre la mort al segle XVIII a través dels sermons funeraris*, tesi de llicenciatura inèdita, Bellaterra, 1983.

justificació: hom enterra els morts a les esglésies amb la finalitat que els vius els recordin en llurs oracions i siguin conscients que, com ells, esdevindran cendres; l'enterrament "*ad sanctos*" serà considerat, doncs, com un mitjà pastoral de primer ordre, de fer pensar en la mort i intercedir pels difunts.

A partir d'aquí s'inicia una dinàmica presidida per la recerca de la major proximitat possible entre el lloc d'enterrament i la ubicació de les relíquies o lloc de repòs del sant en qüestió. Però l'enterrament "*ad sanctos*" no designa estrictament la sepultura a l'interior del temple: hom inclou sota aquesta definició aquelles sepultures situades als claustres, a les diferents dependències de l'església i, fins i tot, al terreny que envolta aquesta.

Però el fet que les sepultures s'instal·lin definitivament a les esglésies no constituirà cap obstacle perquè el lloc on descansen els difunts esdevingui un espai públic. Els cementiris de les esglésies, lloc on es concentren la major part de les sepultures, donat que a l'interior dels temples només són enterrades algunes persones privilegiades, com més tard veurem, són fins les darreries de l'Edat Moderna un espai de reunió i passeig, al costat de l'església, al centre de la ciutat, on els mercaders comercien amb llurs productes segurs de trobar clientela, on petits i grans juguen, corren, ballen en una perfecta convivència amb llurs familiars difunts; així es comprova en diferents àmbits geogràfics entre els quals podem afirmar que es troba el nostre país⁶.

Aquesta familiaritat perdurará durant tota l'Edat Moderna no exempta, però, de crítiques. En el transcurs del segle XVII es comencen a alçar les primeres veus de protesta contra aquesta pràctica, encara que serà durant la centúria següent quan, donades les condicions que comporten la pressió demogràfica i la higiene, es dictaran les primeres disposicions que prescriuran la prohibició dels enterraments a les esglésies i el trasllat dels cementiris fora de les ciutats.

L'opinió en contra d'aquestes pràctiques d'enterrament a les esglésies es fonamentarà en les condicions de concentració massiva de cadàvers als temples i els vapors pestilents que provenen de les tombes, provocant malalties contagioses i, en alguns casos, fins i tot la mort⁷.

⁶ Philippe ARIES, "Contribution à l'étude du culte des morts à l'époque contemporaine" a *Essais sur l'Histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*, Paris, 1975, pàg. 159.

François LEBRUN, *Les hommes et la mort...*, pàg. 352.

Pierre CHAUNU, *La mort à Paris...*, pàg. 442-445.

Al nostre país, una Real Cédula dictada per Carles II a 20 de febrer de 1677 ens permet constatar aquest mateix fenomen: es disposa que "*no se toleren bayles en las Iglesias, sus atrios y cementerios*". *Novísima Recopilación de las Leyes de España*, Madrid, 1805, Llibre I, Tit. I, Llei XI.

⁷ Aquest fou el principal argument esgrimit per les autoritats franceses quan va-

Un gravat de
"La Dança de la Mort"
de l'any 1489.

A Espanya serà durant el regnat de Carles III que es dictaran les primeres disposicions sobre aquest tema, especialment aquelles que determinen el trasllat dels cementiris fora de les esglésies i posteriorment de les ciutats. Però abans que es prenguin mesures legals, es farà manifesta una profunda preocupació sobretot entre les èlites il·lustrades⁸.

ren dictar l'edecte de 1776, pel qual quedava prohibit enterrar dins les esglésies totes aquelles persones que no tinguessin un privilegi especial, és a dir, arquebisbes, bisbes, capellans i fundadors de capelles.

Cf. François LEBRUN, *Les hommes et la mort...*, pàg. 353-358.

Michel VOVELLE, *Piété baroque...*, pàg. 105-106.

- ⁸ Volem comentar a títol d'exemple les *PRUEBAS de ser contrario a la práctica de todas las naciones y a la disciplina eclesiástica y perjudicial a la salud de los vivos enterrar los difuntos en las iglesias y poblados*, un text de Benito Bails publicat a Madrid el 1785. Igualment, ens volem referir al *DICTAMEN de la Academia Médico Práctica de la ciudad de Barcelona. Sobre la frecuencia de las muertes repentinas y apoplejías que en ella acontecen*, publicat el 1784 i recentment analitzat en una important aportació a l'estudi de la sanitat pública a Catalunya durant el segle XVIII: Gemma GARCIA FUERTES, "El panorama sanitario de Barcelona a finales del siglo XVIII", a *Actes del I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, 1984, vol. II, pàg. 657-665.

Les disposicions legals dictades entre 1786 i 1787 sancionaran la construcció de cementiris fora de les poblacions:

*"Se harán cimiterios fuera de las poblaciones, siempre que no hubiere dificultad invencible o grandes anchuras dentro de ellas en sitios ventilados e inmediatos a las Parroquias, y distantes de las casas de vecinos..."*⁹

Això no significa, però, que la pràctica de sepultar a l'interior de les esglésies desapareixi. A la mateixa llei, Carles III recull la voluntat de mantenir les disposicions contingudes a Las Partidas a les quals ja hem fet esment i manté l'existència de casos excepcionals en els quals es pot practicar l'enterrament a l'interior dels temples:

*"(...) con la prevención de las personas de virtud y santidad, cuyos cadáveres podrán enterrarse en las Iglesias según la misma ley, hayan de ser aquellas por cuya muerte deban los Ordinarios eclesiásticos formar procesos de virtudes y milagros o depositar sus cadáveres conforme a las disposiciones eclesiásticas; y los que podrán sepultarse, por haver escogido sepulturas, hayan de ser únicamente los que ya las tengan propias al tiempo de expedirse esta cédula..."*¹⁰.

La finalitat perseguida per aquestes mesures legals fou el benefici de la salut pública, segons el contingut de la mateixa llei; per aquesta raó, aquest trasllat de cementiris devia començar a efectuar-se en aquells llocs més castigats per les epidèmies o exposats a elles, seguint pels més poblats i continuant per aquells on hi haguessin més enterraments, observant per a tal obra, el model que fou base de la construcció del cementiri del Real Sitio de San Ildefonso¹¹.

Tot aquest seguit de disposicions legals, confirmades per les lleis sobre salut pública dictades per Carles IV el 1796, sancionaren la separació "de iure" entre el món dels vius i el dels morts¹².

⁹ *Novísima Recopilación...*, Llib. I, Tit. III, Llei I, Ep. 3.

¹⁰ *Novísima Recopilación...*, Llib. I, Tit. III, Llei I, Ep. 1.

¹¹ *Novísima Recopilación...*, Llib. I, Tit. III, Llei I, Ep. 2.

¹² "Siendo irrefragable que los efluvios, emanaciones, vapores y miasmas que se elevan de las sustancias animales, vegetales y minerales, alteradas y corrompidas o nocivas, son origen fecundo de graves enfermedades; y que el ayre, conductor y depositario de ellos, por esta causa las produce, será importantísimo obviar todos los medios de su infección." Amb aquest argument es disposa: "No habiendo cosa que más se oponga a la salud de los hombres que enterrar los cadáveres dentro de los templos, en sus bóvedas e inmediaciones, hasta que llegue el feliz momento de la creación de cimiterios rurales con sus per-

Malgrat això no es produí una adaptació immediata entre les mesures legals i els comportaments i decisions dels testadors.

Les classes privilegiades gaudiren del repòs etern a les sepultures familiars situades a l'interior de l'església, generalment a les capelles més importants del temple parroquial; cap a finals del segle XVIII la noblesa mataronina manifestava els seus testaments als efectes d'una clara atracció exercida per l'església de Santa Maria, seu de la parròquia de la ciutat de Mataró¹³. A l'igual que en el cas de la Provença estudiada per M. Vovelle¹⁴, es manifesta una tendència cap al vas familiar situat al temple parroquial, atracció que no podem descobrir en els altres grups socials donat que no poden gaudir de la possessió d'una tomba familiar.

El clergat mataroní, encara que sense tenir una tomba particular a l'interior de l'església, llevat del cas de les més altes jerarquies eclesiàstiques, gaudí també d'una sepultura "*ad sanctos*" en un lloc reservat dins el temple en la qual s'acostumava a enterrar els religiosos vinculats a la parròquia. Durant el període 1790-1800, la totalitat dels eclesiàstics, els testaments dels quals hem estudiat, manifesten el desig de ser sepultats en aquesta tomba al si de l'església parroquial.

A diferència dels clergues i dels nobles, que generalment eren sepultats a la tomba que la família posseïa en alguna capella on es venerés un sant o verge als quals tingueren especial devoció, els altres testadors trobaren serioses dificultats a l'hora de ser enterrats a l'interior del recinte sagrat si no eren propietaris d'un vas familiar. Per a aquests testadors, l'acollida dins de l'església quedava assegurada per la pertinença a una confraria que comptés amb una tomba on se sepultessin els membres de la mateixa. En aquest sentit el predomini de l'elecció de sepultura en tombes de confraries és manifest entre la burgesia i les classes populars, en contrast amb la noblesa i el clergat, encara que hem d'assenyalar diferències fonamentals.

Entre la burgesia mataronina, que manifesta majoritàriament l'atenció envers l'elecció de sepultura (en el període 1790-1800, és present al 100% dels testaments estudiats), el percentatge de sol·licituds de ser sepultat en una tomba d'una congregació arriba a finals de la

tinientes arboledas, será conveniente que cuide el Presidente y la Junta de Gobierno de Medicina, que los cadáveres se sepulten con la profundidad competente; que no se expongan en parages públicos cuando han llegado a término de una decidida y completa putrefacción; y que las mandas que se hagan en las horas, estaciones y estado de la atmósfera menos expuestos a propagar las miasmas..." *Novísima Recopilación...*, Llib. IV, Tit. XI, Llei V.

¹³ La preferència cap a aquest establiment religiós es manifesta al 100% de la documentació consultada.

¹⁴ Michel VOVELLE, *Piété baroque...*, pàg. 186-188.

centúria al 46,5%. Aquestes demandes s'adrecen de forma aclaparadora vers les confraries d'advocació mariana que desenvolupen llurs activitats en el si de la parròquia (predomini de la Congregació dels Dolors amb el 66,68% de les demandes), seguides a distància per confraries com les de Sant Joan Baptista o Sant Antoni Abat.

Cal destacar, doncs, el predomini d'un tipus de confraria que aconsegueix funcions de confraria lluminèria i altres activitats de caràcter assistencial. La permanència a aquest tipus d'associacionisme laic va permetre a amplis sectors d'aquest grup social, de difícil adscripció gremial, l'accés a un lloc de repòs etern situat dins del marc del recinte sagrat, important pel fet que la propietat d'un vas familiar a l'interior d'una església encara no és a l'abast de qualsevol membre d'aquesta burgesia mercantil.

En canvi, les preferències de les classes populars adreçades també de forma majoritària cap a la parròquia, es dirigeixen cap a les confraries situades sota l'advocació del sant patró del gremi respectiu. Així entre mariners i pescadors, les demandes d'enterrament a les sepultures de les congregacions gremials assoleixen el 77%.

En canvi, els artesans mataronins mantenen a finals de la centúria una posició més allunyada de la vida comunitària de les confraries: només un 28,5% dels testadors estudiats manifesten el desig de ser enterrats juntament amb els seus confreres i encara d'aquest 28,5% només

*Les actituds davant la mort de les diferents classes socials i estaments quedaven reflectides als testaments.
Gravats de les "Imagines Mortis" de Hans Holbein el Jove (1547).*

la meitat prefereixen una confraria d'adscripció gremial com ara la de Sant Joan Baptista, mentre que l'altre meitat opta per la tomba de la Congregació dels Dolors.

En definitiva podem afirmar que cap a finals del segle XVIII, la preocupació pel lloc de repòs del cos mort no ha devallat en cap mesura. No trobem als testaments estudiats, clàusules que deixin en mans dels marmessors aquesta important decisió. Ans al contrari tots els atorgants de testaments s'esforcen a detallar al màxim el lloc on volen ser sepultats. Així, l'atenció prestada a la sepultura apareix fins i tot cap a 1800 com un punt important en l'antic estil de sensibilitat col·lectiva: Augmenta les tradicions familiars per la pràctica de la sepultura a la tomba familiar; en segon lloc, perennitza les fraternitats devotes més enllà de la mort pels enterraments a les capelles de les confraries i, finalment, permet la materialització d'una galeria d'honors per la factura ostentosa d'algunes tombes dels notables de la vila.

Més que cap altra disposició testamentària, aquella que estableix les condicions en què s'ha d'efectuar el sepeli del difunt, constitueix la plasmació per escrit d'una informació que, per naturalesa, resulta la més difícilment tangible. I ho és perquè marca, sobretot, el comportament de l'entorn tant estrictament familiar com aquell en què participa una col·lectivitat més àmplia; en una paraula, perquè millor que qualsevol altra ens revela allò que podríem anomenar el gest.

El gest és, sens dubte, una de les dades més difícilment aprehensibles sobretot perquè la seva característica principal és la fugacitat. I, tanmateix, aquesta fugacitat, que fa que només assoleixi valor durant el seu desenvolupament estricte, no impedeix que per a l'historiador contingui una informació tan valuosa per a interpretar la visió de la mort vigent en èpoques passades, com aquelles actituds que guarden una per-vivència sobre el temps, que el desafien, intentant assegurar llur continuïtat durant els segles, com és el cas de les misses perpètuas o les fundacions.

Però si la naturalesa de la dada que analitzem dificulta la nostra tasca, no ho fa menys la seva escassa presència a la documentació, almenys, en el que fa referència a cert tipus d'informació que no acostuma a ser ressenyada als testaments. Per això, ens veiem abocats, si volem elaborar una panoràmica completa de les pompes fúnebres a l'època moderna, a recórrer a altres tipus de fonts documentals i iconogràfiques, que sovint ja han estat tractades pels folkloristes, encara que no s'han sotmès a una lectura històrica, és a dir, presidida per la idea que la mort no és un fet acrònic sinó subjecte al canvi.

Malgrat aquestes dificultats, no podem renunciar a l'intent de dissenyar el model de pompes fúnebres vigent a finals del segle XVIII, a partir de la utilització exclusiva de la informació continguda als testa-

ments, és a dir, aquella que està directament referida a les cerimònies religioses que es realitzaven, deixant de banda altres ritus que, generalment, no estan continguts als documents testamentaris.

En principi, la noblesa, per la seva posició econòmica unida a un altre element que no podem perdre de vista com és el manteniment de la seva prepotència social materialitzada en el luxe i l'ostentació, sembla el grup social més propici per a trobar-hi manifestacions d'aquesta teatralitat que acompanyaria a la pietat barroca.

En primer lloc, hem d'assenyalar que la preocupació dels testadors nobles per establir personalment les característiques de llurs exèquies fúnebres assoleix cotes notòriament altes. Així, a finals del segle XVIII les clàusules sobre les pompes fúnebres apareixen al 100% de la documentació estudiada.

Es manifesta d'aquesta manera la importància que té el repòs del cos mort. La consciència d'aquest fet no admet la intervenció d'altres persones a l'hora de decidir la configuració dels funerals que han de celebrar-se, sinó que és el propi testador qui orquestra el conjunt de cerimònies fúnebres sense perdre mai el seu paper protagonista i director. Els mecanismes de solidaritat familiar i social que es manifesten en altres grups no fan aquí acte de presència i el paper que es confereix als marmessors per tal que siguin ells qui estableixin la configuració de les pompes fúnebres, al contrari del que succeeix al si d'altres grups socials, és molt minso entre la noblesa.

Què és el que disposa aquest testador? Els oficis dobles majors, és a dir, aquells en què la missa és major o cantada, són preferits de forma exclusiva pel 50% dels nobles i representen respecte del total de cerimònies a celebrar el 57,14%. La resta de ritus funeraris es configuren a base d'oficis dobles menors (misses resades, que suposen el 14,28%) i oficis de rèquiem, a celebrar als establiments eclesials que no són el temple on té lloc la sepultura, i que apareixen consignats a la documentació sense més detalls.

Així, doncs, les preferències dels testadors a finals del segle XVIII no difereixen gaire respecte a èpoques anteriors: trobem una inclinació preferent pels oficis més luxosos, generalment acompanyats de cerimònies com les absoltes ja siguin ordinàries o extraordinàries. L'ostentació dels oficis cantats es manté sense variacions i només cedeix un escàs marge de terreny a favor dels oficis resats en clara mostra de l'inici d'una tendència de rebuig a la grandiositat i luxe barrocs, tendència no obstant això que es manifesta molt tímidament a finals del segle i que sens dubte s'imposarà ben entrada la centúria següent.

Les diferències entre les actituds col·lectives observades per la noblesa i les de la burgesia matoronina que durant tot el segle s'està afirmant com una part integrant de les èlites socials urbanes són molt minses. Així, la importància concedida al fet de fixar al testament les ca-

racterístiques de les exèquies fúnebres continua essent molt elevada (100% de la documentació analitzada). Però en aquest cas, els mecanismes que posen en marxa la solidaritat familiar i la confiança en els parents i amics que envolten l'atorgant del testament durant els últims moments de la seva vida, es posen en funcionament d'una manera molt més eficaç. Cap a finals del segle, és ja el 41,66% dels testadors que deixa en mans dels marmessors aquesta important decisió; el difunt perd així part del seu protagonisme a l'hora d'orquestrar aquestes cerimònies fúnebres mitjançant la seva última voluntat, a favor dels marmessors, considerats ara les persones adients per fer-ho.

Igual que la noblesa, el poder econòmic permet a la burgesia manifestar les seves preferències pel gran ceremonial que constitueix fins al final del segle el nucli principal de llurs pompes fúnebres. De la mateixa manera que l'èlite nobiliària, afirma la seva posició social mitjançant un luxe que supera la frontera de la fi de la vida i es manifesta més enllà.

La burgesia mataronina es decanta clarament pel luxe i la sump-tuositat barrocs en un intent de fer prevaldre els signes externs de la seva preeminència social i econòmica, intent aquest alterat mínimament per una tímida tendència a la modèstia que es manifesta en la petita disminució dels oficis cantats respecte d'anys anteriors (59,9% enfront del 78,94% a començaments de la centúria).

Així, doncs, l'actitud de les èlites mataronines està marcada, en primer lloc, per la idea de la necessitat d'una intercessió immediata que es realitzi amb la presència física del difunt. Aquesta presència juntament amb els concurs de la resta dels participants en les exèquies equival al desplegament de totes les forces d'intercessió; un desplegament en el qual l'exposició del difunt constitueix una crida a aquesta pregària col·lectiva i a la participació, que donen molta més força a la mediació per la seva ànima.

L'actitud del clergat a l'hora d'establir la configuració de les exèquies fúnebres dista notablement de la de les altres èlites socials. Els clergues mataronins no obliden consignar al seu testament les instruccions sobre aquests ritus funeraris; continua mantenint-se així l'alt percentatge de testaments en els quals consten les disposicions sobre els funerals, amb una evolució decreixent al llarg del segle (1690-1700: 100%; 1790-1800: 80%). Igualment, el paper dels marmessors i la confiança en l'acció de la comunitat assoleixen dins del clergat les cotes més altes. Entre 1790 i 1800, els eclesiàstics mataronins que deixen en mans de familiars, amics o altres membres de la comunitat el disseny de les seves exèquies representen el 75% del total estudiat. Aquesta confiança es veu complementada a més pel recurs a les pràctiques consuetudinàries, arrelades a les comunitats que mantenen estrets vincles entre llurs membres. Aquesta confiança en els marmessors o en el cos-

En el clergat el discurs de la mort era present tant a la parròquia com als seus testaments.

tum vigent no significa però una despreocupació respecte al destí del cos mort; ans ens inclinem per una lectura del fet que té com a clau l'abandó en mans de Déu i el convenciment que la comunitat procurarà per a un dels seus membres les millors vies d'intercessió davant les autoritats celestials.

D'altra banda, i diferenciant-se així dels altres grups que componen les èlites urbanes, cap a finals de la centúria, el clergat mataroní quan estableix al seu testament els funerals que vol es realitzin, opta majoritàriament pels oficis resats, evidenciant una tendència a la senzillesa que suposa una distinció bàsica respecte als altres casos ja esmentats.

Les classes populars tenen un marcat caràcter urbà. Els artesans i gent de mar observen uns comportaments bastant semblants encara que podem descobrir algunes variacions i diferents graus dins de la mateixa línia de conducta. Les classes artesanals fan constar al 100%

de llurs testaments, les disposicions sobre les pompes fúnebres. En canvi, la confiança en els marmessors assoleix altes cotes a finals del segle, arribant al 30% del total de casos estudiats. Els funerals dels artesans es configuren majoritàriament a base d'oficis resats, encara que sovint es combinen amb oficis de rèquiem a altres esglésies.

Mariners i pescadors dissenyen un model de pompes fúnebres molt similar, encara que amb variacions que mereixen la nostra atenció. Cal destacar, en primer lloc, l'elevat percentatge de testadors que deixen en mans de llurs marmessors l'organització dels funerals (64% del total). En segon terme, creiem que hem de ressaltar el fet que a diferència dels artesans, entre la gent de mar, els oficis cantats, més cars i luxosos, conservin un paper important (37,5%), alhora que els oficis menors només suposen el 18,75% mentre que la resta són oficis de rèquiem celebrats a altres establiments eclesials.

Així, doncs, les pompes fúnebres de la gent de mar presenten, encara que dins la moderació característica de les classes populars, un grau de complexitat més gran que en el cas dels artesans. Aquests s'inclinen majoritàriament pels oficis resats com a mitjà idoni d'intercessió en mostra d'una remarcable modèstia, fruit creiem no tant d'una preocupació religiosa com de la impossibilitat econòmica de finançar unes pompes barroques plenes de luxe.

Aquesta moderació es detecta també, encara que en menor mesura, entre mariners i pescadors. En aquest cas, malgrat que els oficis més senzills conserven la primèria entre les cerimònies realitzades, alguns membres del grup, especialment mariners amb un potencial econòmic estimable, com es deriva de llurs llegats testamentaris, poden permetre's la inclusió dins de les exèquies fúnebres d'oficis cantats, i la dispersió des de ben aviat de les cerimònies funeràries en les diferents esglésies de la població.

En definitiva, ambdós grups, artesans i gent de mar, mantenen una pauta de comportament similar, caracteritzada pel fet que es troba sotmesa en primera instància a considerants de tipus estrictament econòmic. En tant que l'economia del testador ho permet, aquest es dota d'unes pompes fúnebres el més solemnes possible en un intent manifest de no renunciar al poder d'intercessió que contenen. El comportament està marcat pel destí de l'ànima del difunt. Com més gran sigui el poder d'intercessió, que es manifesta tant en el nombre de cerimònies com en la grandiositat de les mateixes, més possibilitats té el difunt de gaudir de la salvació eterna. Però no tots tenen els mitjans reals per aconseguir aquesta certesa: l'imperatiu econòmic es manifesta així com el principal obstacle per a la plasmació de la voluntat del difunt en tota la seva amplitud; i serà en virtut d'aquest que les pompes barroques assoliran un major o menor grau d'esplendor.

Hem vist ja com es preocupa l'home de finals de segle per la inter-

cessió immediata per la seva ànima i el destí del seu cos després de la mort. Però un cop sepultat el seu cadàver, els vincles amb la comunitat dels vius no es trenquen almenys de forma radical. Aquestes relacions entre els vius i els difunts després de superat el moment mateix de la mort, s'estableixen sobre la base d'una de les devocions populars essencials de la pietat a l'Antic Règim: el culte als morts. La pràctica és propiciada per un fet clau; en les societats antigues, el record dels difunts és constant, perquè continuen formant part de la comunitat cristiana i continuen participant en la vida de l'Església. Els lligams que unien ambdues comunitats no es trenquen mai del tot: uns en el cel, prop dels sants, poden pregar per aquells que des de la terra els imploren una intercessió per llurs ànimes; altres al Purgatori, compten amb l'acció dels vius per abreujar el temps de penitència que aconsegueixen.

És així com el culte als morts es materialitza no en una evocació vaga d'aquells que han abandonat la terra, sinó en una gestió dinàmica, una pregària activa dins del quadre de la comunió dels sants. Tant si aquesta pregària parteix com a resposta a un desig explícit del difunt manifestat al testament, com si té lloc impulsada per un sentiment de deure de caritat dels vius envers les ànimes del Purgatori, la traducció pràctica d'aquesta intercessió són les misses post mortem i les fundacions. Unes i altres tenen com a objectius pal·liar el temor davant la incertesa sobre el destí final de l'ànima del difunt i, finalment, procurar que aquesta no hagi de ser sotmesa a les penes del Purgatori, el temor al qual estava fortament arrelat a l'època.

Poques són les manifestacions explícites que hom troba als testaments sobre la preocupació per la salut de l'ànima del difunt i la inquietud pel més enllà, però en la majoria de les últimes voluntats trobem una prova de la importància que tots coincideixen a conferir a aquests sentiments, detectada principalment en la celebració de misses que el difunt demana per tal de facilitar-li el trànsit a l'altre món.

El grup nobiliari manifesta una sèrie de comportaments específics en el si de les classes privilegiades. Lògicament, l'accés a fonts erudites comporta la configuració d'una cultura que marca una pauta de comportament especial, caracteritzada de forma importantíssima per l'empremta del sentiment religiós. L'església militant de la Contrareforma s'ha apoderat del fenòmen de la mort imposant dos trets fonamentals mitjançant la penetració del sentiment religiós en la població.

La idea d'inseguretat del destí de l'ànima que preocupa el testador quan es planteja l'existència de la vida eterna, es tradueix en la marcada tendència a establir en els testaments la celebració d'aniversaris perpetus a la salut de l'ànima per tal d'assegurar-se una constant intercessió. Igualment, la idea d'urgència d'aquesta intercessió és present a les disposicions testamentàries. Davant la imatge que l'Església presenta del Judici Final i la comparescència de l'ànima davant de Déu, es fa

necessària una immediata mediació, i els testadors són conscients d'aquesta necessitat.

El creixent detall amb què es consignen als testaments les demandes de misses sobretot a finals del segle XVIII, ens permet fer una valoració quantitativa sobretot de la mitjana del nombre de misses encarregades per testador. Per al període 1790-1800, aquesta xifra pot quedar establerta en 320, evidenciant així que no és aquest el gest més afectat per allò que s'ha anomenat "*voluntat d'humiliació*" o desig de simplicitat; aquesta intercessió menys aparatosa però constant, i per això potser més efectiva no perd força al llarg de tot el segle XVIII: així el 1790, Francesc Boter, un ciutadà honrat de Barcelona, a més d'establir la celebració immediata de 400 misses disposa que les partides de la seva companyia de comerç siguin destinades a l'ofici de misses post mortem, en tant que no siguin reclamades com a pagament dels seus deutes¹⁵.

La burgesia mataronina reuneix al llarg del segle una sèrie d'individus que conformen un grup ben heterogeni, sobretot, des del punt de vista econòmic; igualment, la diversitat serà la nota dominant que presidirà el conjunt de característiques que configuren el comportament del grup.

Un sector d'aquest optarà ja des de finals del segle XVII per la simplicitat. No hem d'entendre però, aquest tret com una presa d'actitud envers el barroquisme imperant, com a resposta oposada a aquest. Una anàlisi d'aquestes disposicions i altres que ajudin a donar una visió del conjunt ens permet aportar certa llum al problema. En els casos en què detectem una major simplicitat en les demandes de misses, és a dir un menor nombre d'oficis a celebrar, es registra també una sèrie de llegats monetaris més modestos als familiars més directes. Aquests llegats són els que ens poden orientar si més no sobre les disponibilitats econòmiques dels testadors, que en aquests casos són minses. Per tant aquesta suposada actitud de simplicitat i rebuig del fast i l'ostentació a l'hora d'encarregar la celebració de misses creiem que està lligada molt més directament a la situació econòmica del testador que no pas a una presa de postura meditada i conscient.

Entre 1690 i 1700, la mitjana del nombre de misses post mortem per testador és de 817, mentre que a finals de la centúria s'ha reduït a 197. D'aquí podríem extreure una imatge clara de progressiva reducció del nombre de misses, que traduiria una paulatina laïcització dels comportaments de la burgesia. Però la lectura no és tan clara com sembla. Fins a finals de segle la cessió de la capacitat resolutiva del testador en matèria de demandes de misses havia estat nul·la i el paper dels

¹⁵ A.C.A. A.N. Mataró. Francesc Boronat, 912. Testaments (1790-1794). Testament de Francesc Boter, ciutadà honrat de Barcelona, any 1790.

marmessors es limitava a la distribució de les misses encarregades pel testador entre els diferents establiments eclesials del lloc. Però a la documentació del període 1790-1800 aquesta confiança respecte als membres de la família es manifesta ben clarament. Un 41,66% dels testadors deixen en mans de llurs marmessors l'establiment del nombre, lloc i preu de les misses post mortem a celebrar per a la seva ànima; i curiosament, aquesta manifestació de la solidaritat familiar que buidarà de contingut de forma paulatina allò que hem anomenat el testament espiritual, es manifesta prioritàriament entre els membres més poderosos de la burgesia mercantil. Les demandes de misses continuen tenint lloc, doncs, entre els sectors més modestos de la burgesia, la qual cosa explicaria la disminució aclaparadora de la mitjana del nombre de misses post mortem per a aquest període.

Però sens dubte el grup que observa una actitud més estable i menys canviant dins de les èlites mataronines al llarg de tot el segle és el clergat. Llurs demandes de misses es caracteritzen al llarg de tot el segle per la seva modèstia en comparació amb les altres èlites mataronines (per a finals de segle, la mitjana es pot establir en 166). Però creiem que no és aquesta la nota a destacar en aquest cas; el que cal ressaltar és la confiança respecte a la comunitat eclesial de la qual fan gala els clergues mataronins, quan en llurs testaments deixen en mans de la comunitat el nombre de misses a celebrar. A finals de segle el protagonisme dels marmessors com a encarregats de prendre aquesta decisió ha crescut considerablement, establint-se en una xifra que equival al 40% de la totalitat de casos estudiats.

Així, doncs, al llarg de tota la centúria es conforma una pauta de comportament a cavall entre dues consideracions: en primer lloc, la consciència de la necessitat d'una intercessió des de la terra impulsa els testadors a realitzar demandes de misses; però a aquesta convicció se suma un reflex fidel dels postulats de l'Església amb referència al sentiment de la mort. En tant que és possible es redueixen les demandes de misses com a tribut no tant al rebuig de pràctiques excessivament ostentoses, com a la confiança extrema en la bondat de Déu per acollir l'ànima del difunt i en l'acció conscient de la resta de la comunitat, que no privarà a aquest d'una mediació necessària per a la seva salvació. És, doncs, l'abandó en mans de Déu la nota característica de l'actitud dels clergues mataronins davant la mort, un abandó però parcial i matisat, com si, encara que la confiança sigui gran, una intercessió constant que parteixi d'entre els vius no sigui despreciable, ans al contrari necessària i eficaç.

Les classes populars urbanes dissenyen respecte a les demandes de misses un comportament, cap a finals de segle, caracteritzat pel paper protagonista que es confereix als marmessors com a executors testamentaris en aquesta matèria, en resposta a uns mecanismes de solida-

ritat familiar que actuen intensament sobretot quan es manté una forta vida comunitària, com en el cas de l'artesanat agremiat o els mariners i pescadors vinculats a confraries del mateix caire. Malgrat aquesta característica comuna, l'evolució de la mitjana del nombre de misses demanades varia ostensiblement. Entre els primers es manté estable al llarg de tota la centúria, i molt per sota del registre de les classes dominants; en canvi, entre la gent de mar, la tònica al llarg del segle és de creixement sostingut, responant creiem a factors estrictament econòmics: en el cas sobretot dels mariners, l'augment de la mitjana del nombre de misses per testador estaria en relació directa amb la progressiva importància econòmica que assolí aquest col·lectiu al llarg de la segona meitat del segle quan es vincularen llurs activitats professionals amb el comerç¹⁶.

Així, doncs, a l'hora de recapitular les dades que ens aporten els testaments dels mataronins de finals de segle, podem articular un model de comportament bastant clar. Ens trobem davant els indicis d'una vivència de la mort que encara es pot inscriure dins dels paràmetres generals de la pietat barroca, al menys en el que fa referència als trets fonamentals: un formalisme en les clàusules declaratòries fortament marcat pel sentiment religiós; una orquestració de les pompes fúnebres, sobretot en el que pertoca a les cerimònies, que manifesta la clara empremta del ritual preestablert per una banda, i no oblida a més la importància de la intercessió davant el cos del difunt i en presència dels familiars i amics, en mostra d'una solidaritat que dona molta més força a la mediació; en fi, una aspiració manifesta dels atorgants d'assolir la salvació i el consegüent establiment de misses en nombre tan alt com sigui possible per obtenir-la.

Podríem afirmar, doncs, que existeix una unanimitat en el gest i la pràctica; o millor dit en la voluntat dels mateixos. Perquè, també ho hem vist, es manifesten diferències; però aquestes no són tan fruit d'un sentiment religiós qualitativament diferent que vingui marcat per la distinta actitud davant la vida i la mort, com pel conjunt de condicionaments socio-econòmics que també es donen cita a l'hora d'establir les disposicions testamentàries.

Però tampoc no podem tancar els ulls al canvi que ens revelen els documents de finals de segle. És obvi que respecte als anys anteriors s'està enregistrant una transformació en les pautes de comportament dels homes: el paper decisiu que assoleixen els marmessors ens parla sobretot, d'un abandó de les formes externes, que ja no són ni tan sols consignades al document notarial; així el gest es manté però restat d'a-

¹⁶ Sobre la situació econòmica dels mariners, cf. Carlos MARTINEZ SHAW, *Cataluña en la Carrera de Indias. 1680-1756*, Barcelona, 1981, pàg. 42-43.

parositat, col·locat sota la decisió dels marmessors, transmès verbalment, clos dins de l'àmbit més íntim de la família i els amics.

Encara no es manifesta però, una regressió inexorable del sentiment religiós, la desvinculació respecte de les institucions eclesiàstiques, en fi, la conversió del testament en un document legal sense cap contingut religiós, en el qual es guarda silenci sobre la manera en què l'home s'assegura el pas al més enllà, cap al descans etern.

A finals del segle XVIII els mataronins encara no han canviat llur imatge de la mort, encara no han modificat la visió de la mort a la qual responen el ressort de gestos, la xarxa dels ritus que permeten al testador morir segur de la seva salvació. Haurem d'esperar, doncs, a la centúria següent per tal d'assistir a aquest procés —¿descristianització, laïcització o potser millor una mutació que abasta tota la sensibilitat de l'home?—, que en altres àmbits geogràfics es manifesta clarament ja a finals del segle XVIII.

OLGA LÓPEZ I MIGUEL

Llicenciada en Història Moderna

per la Universitat de Barcelona (anys 83-84)